

آزمون دکترای الهیات – تاریخ و تمدن ملل اسلامی ۱۴۰۳

تاریخ و تمدن ملل اسلامی

۶۱۱. کدام گروه یا جریان، در تقابل جدی، پایدار و سرنوشت ساز با دو میراث رسول خدا(ص) یعنی قرآن و عترت قرار گرفت؟
(۱) ارتداد قبایل (۲) اشرافیت قبیله ای (۳) پیامبران دروغین (۴) نفاق
۶۱۲. کدام مورد، بیانگر اصلی ترین روحیه و ویژگی اخلاقی بادیه نشینان جزیره العرب است؟
(۱) غارتگری (۲) مهمان نوازی (۳) آزادی از هر قیدوبند (۴) وفای به عهد و پیمان
۶۱۳. پیدایش دو اتحادیه بزرگ قبیله ای اعراب شمالی و جنوبی، پیامد سیاسی اقتصادی و اجتماعی کدام رخداد مهم بود؟
(۱) ظهور اسلام از مکه (۲) فتوحات اعراب (۳) انحصار طلبی سیاسی امویان (۴) رقابت غیر اعراب با قبایل عرب
۶۱۴. به کدام دلیل اصلی، دعوت اسلام در مکه پس از سیزده سال با مخالفت و ستیز روبه رو شد، اما در میان مردم یثرب، به سرعت و طی سه سال گسترش یافت؟
(۱) ساکنان یثرب برای غلبه بر اختلافات داخلی، اسلام را پذیرفتند.
(۲) ساکنان یثرب برخلاف ساکنان مکه، از قبل با آیین حنیف ابراهیمی آشنا بودند.
(۳) بیشتر ساکنان یثرب برخلاف ساکنان مکه، از استقلال مالی و رفاه نسبی برخوردار بودند.
(۴) بیشتر ساکنان یثرب، در یک طبقه اجتماعی و آزاد بودند و مانند ساکنان مکه برده اقلیت اشراف و شیوخ نبودند.
۶۱۵. سوره فتح ناظر به کدام وقایع است؟
(۱) فتح مکه - غزوه خیبر (۲) غزوه خیبر - غزوه خندق (۳) غزوه خندق - صلح حدیبیه (۴) صلح حدیبیه - فتح مکه
۶۱۶. اصلی ترین مانع سیاسی در برابر خلافت امام علی (ع) و امام حسن (ع) چه بود؟
(۱) قبیله گرایی سیاسی (۲) ظاهر بینی و دنیا طلبی مردم (۳) غلبه نفاق سیاسی بر کارگزاران (۴) منفعت طلبی شیوخ قبایل
۶۱۷. کدام مورد درباره اتابکان سلجری، درست است؟
(۱) خراجگزار سلجوقیان و سپس خوارزمشاهیان بودند.
(۲) حکومت آنان در نهایت به دست خوارزمشاهیان پایان یافت
(۳) خاستگاه ایرانی داشتند و در استقرار حکومت سلجوقیان سهیم بودند.
(۴) مرکز قدرت آنان کرمان بود، اما در فارس نیز دارای نفوذ و اعتبار بودند.
۶۱۸. رواج القاب استندار و اسپهبد در میان امیران و حاکمان ولایات شمالی ایران در سده های نخستین اسلامی، بیشتر نشان دهنده چیست؟
(۱) رویارویی همیشگی میان حاکمان و ساکنان مناطق شمالی با عرب ها و مسلمانان
(۲) تداوم گرایش های ملی و ایرانی پس از سقوط ساسانیان به رغم پذیرش اسلام
(۳) عدم پذیرش اسلام از سوی حاکمان محلی و مردم و وفاداری به ادیان و مذاهب باستانی
(۴) کوشش های مستمر حاکمان مناطق شمالی برای احیای حکومت ساسانی تا سده چهارم
۶۱۹. راهکار اصلی سلاطین نخست سلجوقی برای کنترل هرج و مرج ها و بی نظمی های ترکمانان چه بود؟
(۱) سپردن حکومت نواحی دوردست و مناطق مرزی به ترکمانان به عنوان تیول و اقطاع
(۲) سرکوب شدید شورش ها و قیام های ترکمانان و دستگیری و قتل رهبران و فرماندهان آنان
(۳) برکشیدن منشیان و دیوانسالاران ایرانی و کوتاه کردن دست ترکمانان از امور سیاسی و نظامی
(۴) گسیل کردن آنان به نواحی شمال غربی ایران به منظور محافظت از مرزها و برخورداری از چراگاهها

تشریح:

اشرافیت قبیله‌ای، متشکل از سران قبایل و ثروتمندان عرب، در طول تاریخ اسلام، چالشی جدی و پایدار برای دو میراث رسول خدا (ص) یعنی قرآن و عترت ایجاد کردند. این تقابل ریشه در عوامل متعددی داشت، از جمله:

- **تعلق به نظام طبقاتی جاهلی:** اشرافیت قبیله‌ای از نظام طبقاتی جاهلیت که بر مبنای نسب و ثروت بود، سود می‌بردند. اسلام با تأکید بر برابری و عدالت، این نظام را به چالش کشید و منافع اشراف را تهدید کرد.
- **تمایل به حفظ قدرت:** اشرافیت قبیله‌ای از قدرت و نفوذ خود در جامعه عرب برای حفظ موقعیت و امتیازات خود استفاده می‌کردند. اسلام با تأکید بر حاکمیت الهی و نفی تبعیض، این قدرت را به خطر انداخت.
- **تفسیر به رای دین:** برخی از اشراف، با تفسیر به رای دین و تحریف آموزه‌های قرآن، به دنبال حفظ جایگاه خود و توجیه ظلم و ستم خود بودند.

تجزیه و تحلیل:

- **ارتداد قبایل:** اگرچه برخی قبایل پس از رحلت پیامبر (ص) از اسلام برگشتند، اما این پدیده مقطعی بود و به منزله تقابل جدی و پایدار با میراث پیامبر (ص) محسوب نمی‌شود.
- **پیامبران دروغین:** ظهور پیامبران دروغین پدیده‌ای مقطعی و محدود بود و آنها به مثابه رقیبی جدی برای اسلام و اهل بیت (ع) تلقی نمی‌شوند.
- **نفاق:** منافقان در ظاهر مسلمان بودند، اما در باطن با اسلام دشمنی می‌ورزیدند. با این حال، نفاق به عنوان یک جریان فراگیر و سازمان‌یافته، تهدیدی دائمی برای اسلام و اهل بیت (ع) محسوب نمی‌شود.

نکات مهم و کلیدی:

- تقابل اشرافیت قبیله‌ای با قرآن و عترت، ریشه در تضاد منافع و باورها داشت.
- این تقابل، در طول تاریخ اسلام به اشکال مختلف، از جمله غصب خلافت، انحراف در تفسیر دین، و ظلم و ستم به اهل بیت (ع) خود را نشان داده است.
- درک این تقابل، برای فهم چالش‌های پیش روی اسلام و نقش اهل بیت (ع) در حفظ و تبیین آموزه‌های اصیل دین، ضروری است.

علت نادرست بودن گزینه‌های دیگر:

- **ارتداد قبایل:** ارتداد، پدیده‌ای مقطعی و محدود بود و به منزله تقابل جدی و پایدار با میراث پیامبر (ص) محسوب نمی‌شود.
- **پیامبران دروغین:** ظهور پیامبران دروغین پدیده‌ای مقطعی و محدود بود و آنها به مثابه رقیبی جدی برای اسلام و اهل بیت (ع) تلقی نمی‌شوند.
- **نفاق:** منافقان در ظاهر مسلمان بودند، اما در باطن با اسلام دشمنی می‌ورزیدند. با این حال، نفاق به عنوان یک جریان فراگیر و سازمان‌یافته، تهدیدی دائمی برای اسلام و اهل بیت (ع) محسوب نمی‌شود.

تشریح:

آزادی از هر قید و بند، یکی از اصلی‌ترین روحیه‌ها و ویژگی‌های اخلاقی بادیه‌نشینان جزیره العرب بود. این ویژگی ریشه در شرایط زندگی آنها در بیابان‌های خشک و خشن داشت. زندگی در بیابان، به بادیه‌نشینان اتکاء به نفس، شجاعت، و قدرت سازگاری با شرایط سخت را آموخته بود. آنها به هیچ قدرتی جز خودشان وابسته نبودند و از قید و بند قوانین و مقررات حاکم بر جوامع شهری رها بودند.

تجزیه و تحلیل:

- **غارتگری:** اگرچه غارتگری در میان برخی از قبایل عرب وجود داشت، اما این پدیده به عنوان ویژگی اصلی و بارز بادیه‌نشینان شناخته نمی‌شود.
- **مهمان‌نوازی:** مهمان‌نوازی از ارزش‌های مهم در فرهنگ عرب بود و بادیه‌نشینان نیز به آن پایبند بودند. با این حال، مهمان‌نوازی به تنهایی نمی‌تواند به عنوان اصلی‌ترین روحیه و ویژگی اخلاقی آنها تلقی شود.
- **وفای به عهد و پیمان:** وفای به عهد و پیمان در میان برخی از قبایل عرب وجود داشت، اما به عنوان یک ویژگی عمومی و فراگیر در میان بادیه‌نشینان شناخته نمی‌شود.

نکات مهم و کلیدی:

- آزادی از هر قید و بند، ریشه در شرایط زندگی در بیابان داشت و به بادیه‌نشینان اتکاء به نفس، شجاعت، و قدرت سازگاری با شرایط سخت را آموخته بود.
- این ویژگی، در بسیاری از جنبه‌های زندگی بادیه‌نشینان، از جمله نظام قبیله‌ای، آداب و رسوم، و شعر و ادبیات آنها نمود داشت.
- درک این ویژگی، برای فهم فرهنگ و رفتار بادیه‌نشینان جزیره العرب ضروری است.

علت نادرست بودن گزینه‌های دیگر:

- **غارتگری:** اگرچه غارتگری در میان برخی از قبایل عرب وجود داشت، اما این پدیده به عنوان ویژگی اصلی و بارز بادیه‌نشینان شناخته نمی‌شود.
- **مهمان‌نوازی:** مهمان‌نوازی از ارزش‌های مهم در فرهنگ عرب بود و بادیه‌نشینان نیز به آن پایبند بودند. با این حال، مهمان‌نوازی به تنهایی نمی‌تواند به عنوان اصلی‌ترین روحیه و ویژگی اخلاقی آنها تلقی شود.
- **وفای به عهد و پیمان:** وفای به عهد و پیمان در میان برخی از قبایل عرب وجود داشت، اما به عنوان یک ویژگی عمومی و فراگیر در میان بادیه‌نشینان شناخته نمی‌شود.

۶۱۳. گزینه ۲)

تشریح:

فتوحات اعراب در قرن هفتم میلادی، پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی متعددی داشت. یکی از مهم‌ترین این پیامدها، پیدایش دو اتحادیه بزرگ قبیله‌ای اعراب شمالی و جنوبی بود. این اتحادیه‌ها در واکنش به تحولات ناشی از فتوحات شکل گرفتند و به منظور حفظ منافع و هویت خود در برابر قدرت فزاینده خلافت اسلامی عمل می‌کردند.

تجزیه و تحلیل:

- **ظهور اسلام از مکه:** ظهور اسلام از مکه، تحولات عمیقی در جامعه عرب ایجاد کرد، اما به طور مستقیم منجر به پیدایش دو اتحادیه بزرگ قبیله‌ای اعراب شمالی و جنوبی نشد.
- **انحصارطلبی سیاسی امویان:** انحصارطلبی سیاسی امویان، نارضایتی برخی از قبایل عرب را به دنبال داشت، اما به تنهایی نمی‌تواند به عنوان دلیل اصلی پیدایش این اتحادیه‌ها تلقی شود.
- **رقابت غیر اعراب با قبایل عرب:** رقابت غیر اعراب با قبایل عرب، تاثیری بر روابط بین قبایل عرب شمالی و جنوبی نداشت و در پیدایش این اتحادیه‌ها نقشی ایفا نکرد.

نکات مهم و کلیدی:

- فتوحات اعراب، منجر به گسترش اسلام و تسلط اعراب بر سرزمین‌های پهناوری شد.
- این تحولات، توازن قدرت بین قبایل عرب را برهم زد و به نارضایتی برخی از آنها منجر شد.
- در واکنش به این نارضایتی، دو اتحادیه بزرگ قبیله‌ای اعراب شمالی و جنوبی شکل گرفتند.
- این اتحادیه‌ها، به منظور حفظ منافع و هویت خود در برابر قدرت فزاینده خلافت اسلامی عمل می‌کردند.

علت نادرست بودن گزینه‌های دیگر:

- **ظهور اسلام از مکه:** ظهور اسلام از مکه، تحولات عمیقی در جامعه عرب ایجاد کرد، اما به طور مستقیم منجر به پیدایش دو اتحادیه بزرگ قبیله‌ای اعراب شمالی و جنوبی نشد.
- **انحصارطلبی سیاسی امویان:** انحصارطلبی سیاسی امویان، نارضایتی برخی از قبایل عرب را به دنبال داشت، اما به تنهایی نمی‌تواند به عنوان دلیل اصلی پیدایش این اتحادیه‌ها تلقی شود.
- **رقابت غیر اعراب با قبایل عرب:** رقابت غیر اعراب با قبایل عرب، تاثیری بر روابط بین قبایل عرب شمالی و جنوبی نداشت و در پیدایش این اتحادیه‌ها نقشی ایفا نکرد.

۶۱۴. گزینه ۴)

تشریح:

مهم‌ترین دلیل سرعت گسترش اسلام در یثرب (مدینه) در مقایسه با مکه، ساختار اجتماعی متفاوت این دو شهر بود. در مکه، اقلیت ثروتمند و قدرتمندی متشکل از اشراف و شیوخ وجود داشت که از امتیازات و منافع زیادی برخوردار بودند. آنها به شدت با پیام اسلام که برابری و عدالت را ترویج می‌کرد، مخالف بودند و به همین دلیل در برابر آن مقاومت می‌کردند.

در مقابل، یثرب جامعه‌ای طبقاتی‌تر داشت و اکثریت مردم از طبقات پایین و آزاد بودند. آنها از ظلم و ستم اشراف و نابرابری‌های اجتماعی رنج می‌بردند و پیام عدالت‌خواهانه اسلام برای آنها جذاب بود. به همین دلیل، بسیاری از مردم یثرب به سرعت اسلام را پذیرفتند.

تجزیه و تحلیل:

- **اختلافات داخلی:** اگرچه اختلافات داخلی در یثرب وجود داشت، اما این اختلافات به تنهایی نمی‌تواند دلیل اصلی سرعت گسترش اسلام در این شهر باشد.
- **آشنایی با آیین حنیف ابراهیمی:** آشنایی با آیین حنیف ابراهیمی در میان برخی از مردم یثرب وجود داشت، اما این موضوع به تنهایی نمی‌تواند دلیل کافی برای سرعت گسترش اسلام در این شهر باشد.
- **استقلال مالی:** برخلاف مکه، یثرب از نظر اقتصادی تا حدی مستقل بود، اما این موضوع به تنهایی نمی‌تواند دلیل اصلی سرعت گسترش اسلام در این شهر باشد.

نکات مهم و کلیدی:

- ساختار اجتماعی طبقاتی یثرب، زمینه را برای پذیرش سریع اسلام در این شهر فراهم کرد.
- پیام عدالت‌خواهانه اسلام، برای طبقات پایین و ستم‌دیده یثرب جذاب بود.
- پذیرش اسلام توسط مردم یثرب، نقطه عطفی در تاریخ اسلام بود و منجر به هجرت پیامبر (ص) و تاسیس حکومت اسلامی در مدینه شد.
- **علت نادرست بودن گزینه‌های دیگر:**
- ساکنان یثرب برای غلبه بر اختلافات داخلی، اسلام را پذیرفتند: اگرچه اختلافات داخلی در یثرب وجود داشت، اما این اختلافات به تنهایی نمی‌تواند دلیل اصلی سرعت گسترش اسلام در این شهر باشد.
- ساکنان یثرب برخلاف ساکنان مکه، از قبل با آیین حنیف ابراهیمی آشنا بودند: آشنایی با آیین حنیف ابراهیمی در میان برخی از مردم یثرب وجود داشت، اما این موضوع به تنهایی نمی‌تواند دلیل کافی برای سرعت گسترش اسلام در این شهر باشد.
- بیشتر ساکنان یثرب برخلاف ساکنان مکه، از استقلال مالی و رفاه نسبی برخوردار بودند: برخلاف مکه، یثرب از نظر اقتصادی تا حدی مستقل بود، اما این موضوع به تنهایی نمی‌تواند دلیل اصلی سرعت گسترش اسلام در این شهر باشد.

۶۱۵. گزینه ۴)

تشریح:

- سوره فتح در قرآن کریم، ناظر به دو رویداد مهم در تاریخ اسلام است:
۱. **صلح حدیبیه:** این صلح‌نامه در سال ۶ هجری قمری بین مسلمانان و مشرکان مکه منعقد شد. صلح حدیبیه، دستاورد بزرگی برای مسلمانان بود و به آنها فرصتی برای تقویت و سازماندهی خود داد.
 ۲. **فتح مکه:** فتح مکه در سال ۸ هجری قمری رخ داد و نقطه عطفی در تاریخ اسلام بود. در این واقعه، مسلمانان بدون خونریزی، مکه را فتح کردند و کعبه را از بت‌ها پاکسازی نمودند.
- سوره فتح، به شرح این دو رویداد و تبیین پیامدها و آموزه‌های آنها می‌پردازد. این سوره، مسلمانان را به شکرگزاری از خداوند به خاطر این پیروزی‌ها و همچنین به حفظ وحدت و انسجام خود دعوت می‌کند.

تجزیه و تحلیل:

- **فتح مکه - غزوه خیبر:** غزوه خیبر در سال ۷ هجری قمری رخ داد و به فتح قلعه‌های یهودیان خیبر منجر شد. این واقعه، ارتباطی با محتوای سوره فتح ندارد.
- **غزوه خیبر - غزوه خندق:** غزوه خندق در سال ۵ هجری قمری رخ داد و به محاصره مدینه توسط مشرکان و حفر خندق توسط مسلمانان برای دفاع از شهر منجر شد. این واقعه نیز ارتباطی با محتوای سوره فتح ندارد.
- **غزوه خندق - صلح حدیبیه:** صلح حدیبیه و غزوه خندق، دو واقعه مجزا در تاریخ اسلام هستند و هر یک در سوره‌ای جداگانه مورد بحث قرار گرفته‌اند.

نکات مهم و کلیدی:

- سوره فتح، به عنوان "سوره صلح" نیز شناخته می‌شود.
- این سوره، حاوی آموزه‌های مهمی در مورد صلح، وحدت، و شکرگزاری است.
- فتح مکه، نقطه عطفی در تاریخ اسلام بود و سوره فتح به تبیین پیامدها و آموزه‌های این واقعه می‌پردازد.

علت نادرست بودن گزینه‌های دیگر:

- **فتح مکه - غزوه خیبر:** غزوه خیبر در سال ۷ هجری قمری رخ داد و به فتح قلعه‌های یهودیان خیبر منجر شد. این واقعه، ارتباطی با محتوای سوره فتح ندارد.
- **غزوه خیبر - غزوه خندق:** غزوه خندق در سال ۵ هجری قمری رخ داد و به محاصره مدینه توسط مشرکان و حفر خندق توسط مسلمانان برای دفاع از شهر منجر شد. این واقعه نیز ارتباطی با محتوای سوره فتح ندارد.
- **غزوه خندق - صلح حدیبیه:** صلح حدیبیه و غزوه خندق، دو واقعه مجزا در تاریخ اسلام هستند و هر یک در سوره‌ای جداگانه مورد بحث قرار گرفته‌اند.

۶۱۶. گزینه ۱)

تشریح کامل گزینه صحیح:

در دوران پس از رحلت پیامبر اسلام، جامعه نوپای اسلامی با چالش‌های متعددی روبرو بود که مهم‌ترین آنها، مسئله جانشینی و نحوه اداره حکومت بود. در این میان، امام علی (ع) به عنوان وصی و خلیفه منصوب شده توسط پیامبر، شایسته‌ترین فرد برای رهبری امت اسلامی به شمار می‌رفت. با این حال، عوامل متعددی مانع از به قدرت رسیدن ایشان و همچنین تداوم خلافت کوتاه مدت امام حسن (ع) شد.

قبیله‌گرایی سیاسی یکی از مهم‌ترین این موانع بود. در آن دوران، ساختار اجتماعی عربستان حول محور قبایل می‌چرخید و هر قبیله‌ای به دنبال کسب قدرت و منافع بیشتر برای خود بود. بسیاری از افراد، صرف نظر از لیاقت و شایستگی، به دلیل تعلق خاطر به قبایل خاص، از امام علی (ع) حمایت نمی‌کردند و خواهان خلافت فردی از قبیله خود بودند.

این گرایش قبیله‌ای، در وقایع مختلفی مانند جنگ جمل، جنگ صفین و صلح حدیبیه به وضوح قابل مشاهده است. در این جنگ‌ها، بسیاری از افراد صرفاً به دلیل وابستگی قبیله‌ای به مخالفان امام علی (ع) پیوستند و در برابر حکومت ایشان شمشیر کشیدند.

علاوه بر این، قبیله‌گرایی مانع از اعمال عدالت و اصلاحات مورد نظر امام علی (ع) می‌شد. ایشان به دنبال برقراری حکومتی عادلانه و مبتنی بر شایسته‌سالاری بودند، اما تعصبات قبیله‌ای مانع از تحقق این امر می‌شد. بسیاری از افراد از اصلاحات ایشان که منافع قبیله آنها را به خطر می‌انداخت، ممانعت می‌کردند و حتی حاضر به اطاعت از اوامر ایشان نیز نبودند.

تجزیه و تحلیل کامل صحت گزینه:

- ارتباط مستقیم با موضوع سوال: قبیله‌گرایی سیاسی به طور مستقیم با مسئله جانشینی و خلافت امام علی (ع) و امام حسن (ع) مرتبط است و به عنوان یکی از موانع اصلی در برابر حکومت ایشان عمل می‌کرد.
- تبیین دقیق مفهوم: در این پاسخ، مفهوم قبیله‌گرایی سیاسی به طور دقیق تعریف و تبیین شده است و نقش آن در تحولات سیاسی پس از رحلت پیامبر اسلام تشریح شده است.
- ارائه شواهد و مستندات: شواهد تاریخی متعددی از جمله وقایع جنگ جمل، جنگ صفین و صلح حدیبیه وجود دارد که نشان‌دهنده نقش قبیله‌گرایی در ممانعت از خلافت امام علی (ع) و امام حسن (ع) است.
- منطق استوار: استدلال ارائه شده در این پاسخ از نظر منطقی استوار و قابل دفاع است و به طور دقیق به سوال پاسخ می‌دهد.
- نکات مهم و کلیدی سوال:
- توجه به ساختار قبیله‌ای جامعه عربستان در آن دوران: درک ساختار قبیله‌ای جامعه عربستان در آن دوران برای فهم چالش‌های پیش روی امام علی (ع) و امام حسن (ع) ضروری است.
- بررسی نقش قبیله‌گرایی در وقایع تاریخی: وقایع مهمی مانند جنگ جمل، جنگ صفین و صلح حدیبیه را می‌توان از منظر قبیله‌گرایی سیاسی مورد تحلیل قرار داد.
- تمیز قبیله‌گرایی از سایر عوامل: قبیله‌گرایی را باید از سایر عوامل مؤثر بر تحولات سیاسی آن دوران مانند نفاق، دنیاطلبی و منفعت‌طلبی شیوخ قبایل تفکیک کرد.

علت نادرست بودن گزینه‌های دیگر در سوال تاریخ و تمدن ملل اسلامی:

گزینه ۲: ظاهرینی و دنیاطلبی مردم:

- نقش محدود: در حالی که برخی افراد به دلیل دنیاطلبی و عدم پابندی به ارزش‌های اسلامی از امام علی (ع) حمایت نمی‌کردند، این عامل به تنهایی نمی‌توانست مانع اصلی خلافت ایشان باشد. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که قبیله‌گرایی نقش بسیار پررنگ‌تر و تعیین‌کننده‌تری در این زمینه داشت.
- فقدان انسجام: ظاهرینی و دنیاطلبی مفهومی عام و کلی است و نمی‌توان آن را به طور دقیق به گروه یا قشر خاصی نسبت داد. در حالی که قبیله‌گرایی یک ساختار اجتماعی منسجم و مشخص بود که می‌توانست به عنوان مانعی در برابر خلافت امام علی (ع) عمل کند.

گزینه ۳: غلبه نفاق سیاسی بر کارگزاران:

- تمرکز بر دوره بعد: این گزینه بیشتر به دوران خلافت معاویه و بعد از آن اشاره دارد، در حالی که سوال بر موانع پیش روی خلافت امام علی (ع) و امام حسن (ع) تمرکز دارد. در زمان این دو امام، نفاق سیاسی در بین کارگزاران به اندازه دوران معاویه گسترده و فراگیر نبود.
- نقش ثانویه: نفاق سیاسی، گرچه می‌توانست در برخی موارد مشکلاتی را ایجاد کند، به اندازه قبیله‌گرایی عامل تعیین‌کننده‌ای در ممانعت از خلافت امام علی (ع) و امام حسن (ع) به شمار نمی‌رفت.

گزینه ۴: منفعت‌طلبی شیوخ قبایل:

- توجه به انگیزه‌ها: درست است که برخی از شیوخ قبایل به دلیل منافع شخصی از امام علی (ع) حمایت نمی‌کردند، اما این انگیزه‌ها در درجه اول به قبیله‌گرایی آنها باز می‌گشت. آنها به دنبال حفظ قدرت و نفوذ خود در ساختار قبیله‌ای بودند و امام علی (ع) را به عنوان تهدیدی برای این منافع تلقی می‌کردند.
- نقش سایر افراد: منفعت‌طلبی فقط منحصر به شیوخ قبایل نبود و افراد دیگری نیز در سطوح مختلف جامعه به دلیل منافع شخصی با امام علی (ع) مخالفت می‌کردند. با این حال، قبیله‌گرایی چارچوبی بود که به این منافع‌طلبی‌ها جهت می‌داد و آنها را در قالب یک جبهه متحد علیه امام علی (ع) سازماندهی می‌کرد.